

Oponentský posudek na disertační práci: „Mgr. Jiřího Vinopala „Kognitivní přístupy v metodologii výzkumných šetření: Metoda okamžité validizace.“

Disertační práce Mgr. Jiřího Vinopala „Kognitivní přístupy v metodologii výzkumných šetření: Metoda okamžité validizace“ je cenným příspěvkem k metodologické reflexi výzkumných šetření užívajících dotazovacích metod sběru dat.

Studie zasazuje problém kognitivních přístupů ve druhé kapitole do širšího rámce problematiky chyb ve výzkumném šetření. Podrobně rozebírá cíle, teoretické zdroje a motivy kognitivních přístupů ve třetí kapitole. V rozsáhlé čtvrté kapitole se věnuje situaci dotazování, kterou interpretuje z hlediska myšlenkových procesů respondentů a vychází při tom z „duální koncepce situace dotazování“ Sudmana, Schwarze a Bradburna (s.24-30). Soustředuje se na interpretaci otázky respondentem a spolu s autory psychologického kompendia „The Psychology of Survey Response“ Rogerem Tourangeau, Lancem Ripseem a Kennethem Rasinskim rozebírá otázky paměti respondenta a jeho strategie rozhodování při odpovědích na různé typy otázek. Podrobně rozebírá jednotlivé vlivy působící na procesy odpovídání včetně typu otázek, typu škál a chyb při odpovídání. Tato část je zpracována velmi podrobně a na základě poměrně rozsáhlého studia literatury.

Pátou kapitolu práce disertant zaměřil na metody ověřování kvality otázek. Rozlišuje metody využívající kognitivních přístupů, mezi nimi zejména kognitivní rozhovor, dále experimenty a statistické přístupy. Poskytnutý přehled ostatních, tedy nekognitivních, metod na str. 84-88 je dostatečně kvalifikovaný a informovaný, přestože se jedná o přístupy, kterým není práce věnována. Naopak kapitola 5.4. věnovaná zhodnocení metod kognitivních přístupů na str. 89 – 94 působí poněkud nepřesvědčivě. Namísto aby byla věcným zdůvodněním potřeby vyvinout vlastní metodu okamžité validizace, soustředuje se na popis několika klasifikací používaných metod bez jasného autorského stanoviska, z něž by jednoznačně vyplynula potřeba nové metody.

Šestá kapitola popisuje vlastní přínos autora disertace – charakteristiku metody okamžité validizace a příklady jejího použití ve výzkumech. Jiří Vinopal píše, že tato metoda

se speciálně zaměřuje na ten druh chyb vznikajících v průběhu standardizovaného dotazování: „... které mají kořeny ve výzkumném nástroji (dotazníku) a projevují se v interpretační fázi kognitivních procesů probíhajících při zodpovídání otázky respondentem.“ (s.95). Přitom základním cílem metody je odhalení smyslu otázky respondentem (tamtéž). Autor se odvolává na psychologické studium „mentálních reprezentací“ a svou metodu řadí mezi techniky konfirmační. Inspiračními zdroji pro vývoj metody byly Jiřímu Vinopalovi techniky debriefingu respondentů po ukončení dotazování a techniky využívané k odhalování smyslu použitých pojmů při pretestech dotazníků. Autor správně argumentuje potřebou okamžitého dotazu na smysl, který přisoudil respondent položené otázce v reálném právě probíhajícím výzkumu v hlavním výzkumném šetření. Právě tento rys jednoznačně vyděluje nově popisovanou techniku od dodatečných dotazů debriefingu i od pretestování v předvýzkumech nebo pilotážích.

Ve druhé části této kapitoly uvádí autor čtyři roviny využití metody okamžité validizace: metodologickou, interpretační, meritorní a teoretickou (s.100-101). Úspěšně a srozumitelně popisuje tři jednoduché příklady použití metody, pro pojmy: „naše společnost“, „hrozba násilím a trestný čin“ a „region“ (s.103-109). Ukazuje možné metodologické i věcné využití těchto dílčích výsledků aplikace metody. Závěrem kapitoly 6.5. podrobně analyzuje čtvrtý příklad: levo-pravou politickou orientaci. V tomto případě však naráží na některé obtížně řešitelné problémy. Jedním z nich je dílčí výsledek rozboru, který upozorňuje na odlišný způsob vnímání pojmů levice a pravice asi polovinou dotazovaných respondentů (s.115-116). Autor upozorňuje na to, že“ „... ačkoli si různí lidé pod pojmy levice a pravice představují různé věci a ačkoli si i tentýž člověk často spojuje s každým z pojmů něco jiného, dá se očekávat, že některé z dimenzí k sobě mají blíž než jiné, že tvoří v myslích respondentů určitý kognitivní celek. ...“ (s.117) Jiří Vinopal následně uvádí použití této škály v českých výzkumech a klade si metodologickou otázku: „Jak je tedy možné, že i značně nevalidní otázka (z hlediska validity obsahové) poskytuje celkem validní výsledky (z hlediska validity konstruktové)?“ Závěrečnou diskusi výsledků rozboru je třeba považovat za spornou. Korelace uvedené v tabulce 6.4. na str. 118 nejsou dostatečnou oporou pro tvrzení, že „některé z dimenzí ... v myslích respondentů tvoří určitý kognitivní celek.“ (s.119) Označení uvedené otázky jako „robustní“ podle mého názoru odvádí čtenáře od metodologických

výsledků dosažených použitou metodou. Výsledek měl autora spíše motivovat k podrobnějšímu zkoumání a ne k závěru o tom, že aplikace metody na koncept levo-pracé politické orientace měla z metodologického hlediska spíše „destruktivní“ dopad a že v dalších rovinách jsou její výsledky konstruktivní. (s.120) Pro samotnou obhajobu lze tedy požadovat po disertantovi, aby podrobněji rozvedl další možnou strategii kognitivního zkoumání v otázkách politické orientace. Lze mu doporučit, aby vzal v úvahu také klasické texty Philipa Converse o existenci nebo neexistenci univerzálního mínění (belief) v běžné populaci občanů. Poměrně snadno je totiž možno smířit se také z představou, že některé výzkumníkovy pojmy netvoří v myslích respondentů kognitivní celky. Autorovi disertace lze položit také dotaz: „Nakolik je diskutovaná „robustní“ otázka na levo-pravou orientaci „stabilně robustní“ v čase a při použití v různých kulturních kontextech a jazykových mutacích?“ a zda, případně jak, by pro takové zkoumání využil svou metodu okamžité validizace.

Závěrečné experimentální ověřování validity samotného výzkumného nástroje se vrací k samotné podstatě metody. Autor si klade legitimní otázku, nakolik „metoda okamžité validizace“ zkoumá „obsahy krátkodobé paměti“, tedy aktuální mentální reprezentace pojmů. Výsledky experimentu jsou celkem povzbudivé a posilují celkově kladný dojem z předložené disertační práce.

Závěr celé disertační práce se již opět týká celého komplexu kognitivních přístupů. Je poměrně stručný. Upozorňuje sice na závažné rysy celého přístupu – na „rozštěpení teoretických aspirací a výzkumné praxe“ (s.136) a na „nebezpečí ... dominance striktně kvantitativního měření a uplatňování statistických metod ...“ (s.137), nenabízí však východisko pro další strategii rozvíjení této oblasti zkoumání. Poněkud postrádám v závěrech práce obvykle zařazované shrnutí vlastních výsledků disertační práce, např. nakolik je autor sám vidí v nově vyvinuté metodě, nakolik v přehledném referování o celé oblasti kognitivních přístupů anebo nakolik jej právě reflexe celé oblasti vedla k vytvoření nové metody.

Závěrem mi dovoluji souhrnně zhodnotit předloženou disertační práci Mgr. Jiřího Vinopala jako přínosný metodologický text, jehož silnou stránkou je precizní vyjadřování a soustavný, didakticky uspořádaný, výklad sledované problematiky. Slabší stránkou textu je pak nepříliš zevrubné zhodnocení výsledků experimentálního prověřování metody. Protože by

si disertační práce nepochybně zasloužila dopracování do ucelené publikační podoby, lze doporučit její dokončení s ohledem na možné otázky, které si čtenář klade nad dosaženými výsledky aplikace metody okamžité validizace. Také závěr takovéto vědecké monografie by potřeboval nadhled opírající se o rozsáhlejší zkušenosti z uplatňování nejrůznějších způsobů hodnocení kognitivních procesů včetně zde zmíněných „nebezpečných“ statistických metod.

Disertační práci Mgr. Jiřího Vinopala „Kognitivní přístupy v metodologii výzkumných šetření: Metoda okamžité validizace“ doporučuji k obhajobě pro zdařilou reprezentativní interpretaci rozsáhlé oblasti kognitivních přístupů opřenou o znalost relevantní cizozajčné odborné literatury a pro vlatní tvůrčí přínos autora spočívající v představení metody okamžité validizace.

12.8.2007

Doc.PhDr.Hynek Jeřábek,CSc.